

La necròpolis de la caserna de Sant Pau és única dins el context postcardial. A Catalunya cal, en efecte, esperar als sepulcres de fossa per veure com es generalitzen les sepultures i, per tant, les necròpolis. Fora de la necròpolis de Barcelona, el corpus es redueix, tret d'algunes tombes del Penedès, a les sepultures de cronologia, sovint incerta, del delta de l'Ebre, al conjunt de Tavertet i a algunes coves sepulcral d'una banda i altra dels Pirineus. L'objectiu d'aquest treball és definir una pràctica funerària i, a més a més de la seva adscripció en el conjunt de les pràctiques funeràries de l'Europa occidental, identificar si aquestes pràctiques anuncien els sepulcres de fossa, almenys a la zona de la Catalunya central.

Aquest estudi s'ha centrat en la caracterització dels gestos funeraris; hem intentat de desxifrar la posició inicial de l'esquelet a través de la disposició de les restes òssies i de l'aixovar recuperats en l'excavació. Trobar el dipòsit inicial implica tenir en compte les distorsions engendrades per la desaparició dels materials orgànics i les perturbacions conseqüents (Duday, Masset, 1987). Una vegada establerta la inhumació del cadàver, cal plantejar-se quins processos han conduït a la disposició de l'esquelet tal com s'ha descobert en l'excavació? Aquesta distorsió és l'evidència d'una arquitectura sepulcral?

Materials d'estudi

La documentació que hem utilitzat comprèn un nombre variable de fotografies per tomba, com també les fitxes d'estructures omplertes durant l'excavació. Finalment, hem recuperat gairebé la totalitat de les planimetries de terreny, ja que només falten dues sepultures neolítiques en la documentació. Les fotografies, com les planimetries, corresponen a la disposició general de l'esquelet; les parts de l'esquelet no visibles en el moment d'aconseguir la imatge no figuren sobre els nostres plànols.

En haver-nos arribat tard les planimetries de terreny, els clixés gràfics són els que han constituït la nostra principal base de treball, començant per la realització del plànol de la tomba. Un cop confrontats els inventaris subsistei-

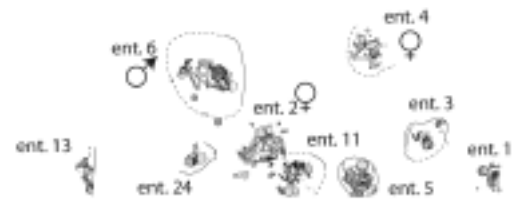
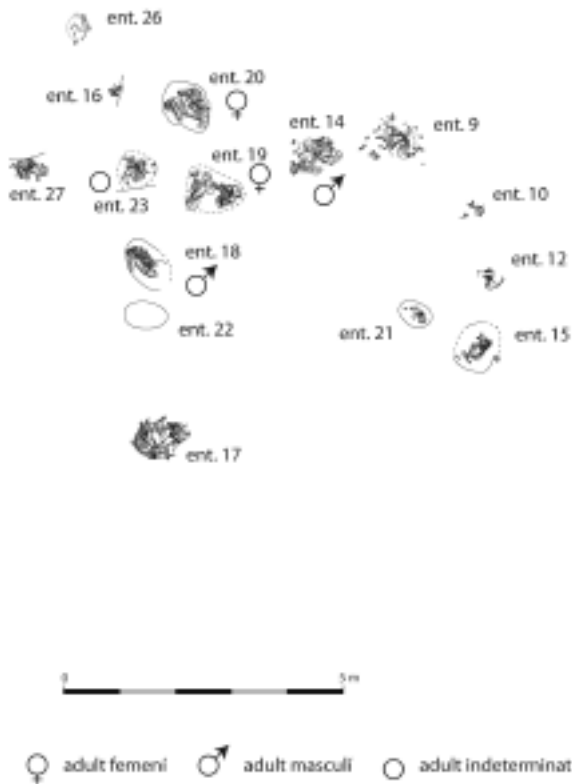
xen les dificultats, ja que el nord indicat sobre els plànols o les fotografies no està sempre orientat en relació amb la quadrícula, però és el que s'ha pres en consideració. L'excavació dels enterraments no s'ha tractat des de l'òptica tafonòmica, ja que les relacions articulars no han estat anotades. La nostra lectura se centra, doncs, en les relacions visibles sobre les fotografies. Per als individus que descansen en decúbit lateral, és el costat visible el que és objecte del major nombre d'observacions. La nostra apreciació de l'esquelet axial és igualment limitada: la relació entre el crani i les primeres vèrtebres és rarament caracteritzable. Finalment, els ossos de les extremitats són sovint absents en el seu punt d'origen, segurament a causa d'un dèficit de conservació.

Sepultures variades

La primera impressió en fer un cop d'ull ràpid sobre l'aspecte de les sepultures és la gran diversitat que hi ha (fig. 1). És poc probable que els inhumats hagin estat dipositats directament sobre la superfície del sòl, tot i que sabem poques coses de les fosses sepulcral. El sediment no dona gaires pistes i els contorns figurats sobre els inventaris són sovint en puntejat. El nivell d'obertura de les fosses és també problemàtica i les evidències observades en les fotografies sembla que corresponguin més als límits de l'excavació, durant la delimitació de l'esquelet, que no pas a la veritable fossa. Algunes fosses semblen estretes (ent 5 o 20) i d'altres molt espaioses (ent 6) (fig. 4).

Les posicions dels inhumats mostren una gran varietat, i no sembla que responguin a cap norma rígida. En general, estan disposats sobre el costat esquerre, amb les mans vers al cap i, majoritàriament, amb els membres inferiors marcadament doblegats. Així doncs, els individus reposen majoritàriament de costat, però de vint-i-tres casos caracteritzables se'n documenten dos d'esquena, un individu amb els membres inferiors estirats, un altre amb les extremitats inferiors doblegades, i un darrer individu amb una posició molt redreçada, potser ajupida.

* Philippe Chambon. CNRS-UMR 7041, Ethnologie préhistorique. MAE, 21 allée de l'Université. F-92023 Nanterre cedex. philippe.chambon@mae.u-paris10.fr

Figura 1
Plànol general de la necròpolis postcardial; emplaçament de les sepultures d'individus adults per a la determinació del sexe (cf. *supra*, Anfruns et alii, 1991)

Entre els vint inhumats restants, setze descansen sobre el costat esquerre i quatre sobre el costat dret. El cap es troba inclinat endavant o està recollit entre les espatlles en deu dels casos (dels setze casos observables). Aquesta posició del cap pot anar acompanyada d'una marcada curvatura de la columna vertebral. En dos altres casos, el mentó està, al contrari, tensat. Els membres inferiors estan, molt sovint, marcadament doblegats, els genolls fins davant del tòrax i les cames plegades contra les cuixes. Els membres superiors estan doblegats i tots els adults tenen almenys una mà situada a alçada de la cara. Finalment, els extrems de la variació de la posició dels inhumats estan representats pels individus immadurs.

A causa de les posicions que adopten els inhumats, determinar-ne objectivament l'orientació ha presentat algunes dificultats. L'eix de la columna vertebral, sovint determinant, aquí no és cap element significatiu, en la mesura que sovint la trobem doblegada. Per tal d'utilitzar un criteri únic, s'ha traçat un eix virtual que passa entre les espatlles i la meitat de la pelvis, per tal de restituir-ne la situació original. L'orientació dels individus s'inscriu en un ampli ventall, d'aproximadament 180°, que segueix

un semicercle de l'oest cap a l'est. Quinze inhumats (per a vint dels quals l'orientació és determinable) estan reagrupats sobre un angle de 85° vers al nord.

Les orientacions documentades evidencien l'absència d'enterraments orientats amb el cap vers el sud: no hi ha orientacions «antipòdiques». S'hi poden distingir diversos grups d'orientacions: les sepultures 1, 12, 24 i 26 cap a l'est i l'ENE; vuit tombes (3, 5, 6, 9, 10, 13, 18 i 20) cap al NNE; cap al nord per als inhumats de les tombes 19 (fig. 3) i 27; finalment dues sepultures, 2 i 11 (fig. 6), orientades al NO. En aquest últim cas, les dues sepultures estan ajuntades, i els dos individus ajuntats pels dors, però es tracta de l'única associació espacial que parteix d'una mateixa orientació. A partir de l'anàlisi tafonòmica es pot intuir que per a la descomposició es crea un espai buit en la majoria dels

casos, tot i que cal reconèixer que les dislocacions mai no són espectaculars. Les articulacions han estat trencades, ja que els ossos han transgredit el volum inicial del cadàver, però la dispersió d'aquests desplaçaments està limitada. A més a més, les dislocacions més importants es produeixen al si de l'espai ocupat pel cadàver, i no en l'espai perifèric: són centrípètes. El contrast és a vegades entre una patel·la o una escàpula en equilibri precari i l'enfonsament de les costelles fora del volum toràcic o el gir d'un fèmur.

A causa de la manca d'informació sobre les fosses sepulcral, no es pot excloure que la patel·la o l'escàpula no hagi estat retinguda per la paret de la fossa en una determinada disposició. Tanmateix, el caràcter recurrent d'aquests efectes de paret és una prova versemblant de l'embolcallament dels cadàvers en continents flexibles. Les restriccions exercides per aquests embolcalls expliquen sens dubte les flexions importants de les extremitats inferiors, però sobretot de l'extremitat cefàlica.

L'embolcallament dels individus en un continent flexible constrenyedor crea prou espai buit per explicar la major part de les dislocacions documentades en els esquelets de la caserna de Sant Pau. Ara bé, aquesta hipòtesi no es pot contrastar en la totalitat de les sepultures: les tombes 19 i 27, per exemple, no es poden inscriure en aquest esquema. En la primera, l'esquelet està disposat completament pla i amb dislocacions centrífugues com el redreçament del crani, o el desordre dels peus (fig. 3). Per a la tomba 27, es tracta de dislocacions sobre la perifèria de l'esquelet, com la ruptura del colze esquerre o l'esfondrament de la patel·la esquerra. En aquestes sepultures, la ruptura de les articulacions no ha estat realitzada per cap restricció exercida sobre el cadàver; l'espai buit era aquí més important, potser per les dimensions de la tomba.

Caracteritzar les tombes per si mateixes és un exercici delicat, en el context de la caserna de Sant Pau. N'hi ha que no es poden pas resumir en una senzilla excavació al sòl, reblertes després de la deposició del difunt, ja que posseïen un dispositiu que ha permès la descomposició del cadàver sense tenir contacte amb el sediment. Per a d'altres és més difícil de discernir: el cadàver estava embolcallat en un sudari constrenyedor, que ha tingut igualment com a efecte aïllar-lo durant la descomposició. La tomba estava reblerta? Només podem suggerir que ho ha estat quan tenim evidències de que l'embolcall s'ha disgregat. La tomba era visible en superfície. En l'aspecte general, els esquelets es troben escassament a 1 metre, però no s'hi observa cap creuament. Les fosses de les tombes 5 i

11 són l'excepció, llevat que els subjectes s'hi incloguessin alhora. La proximitat de les tombes és tal que fa més fàcil pensar en tombes de modestes dimensions, lluny de les fosses amb cavitat lateral del període següent.

L'embolcallament dels cadàvers explica per una part la varietat de les posicions d'inhumació, i tendeix també a treure tota significació en la direcció de la mirada, que depèn de la curvatura del coll i, per tant, de la contracció exercida. Efectivament, és en el moment de l'embolcallament en què els neolítics han fixat l'actitud del mort, sobretot condicionada per les modalitats "d'emballatge/embolcallatge".

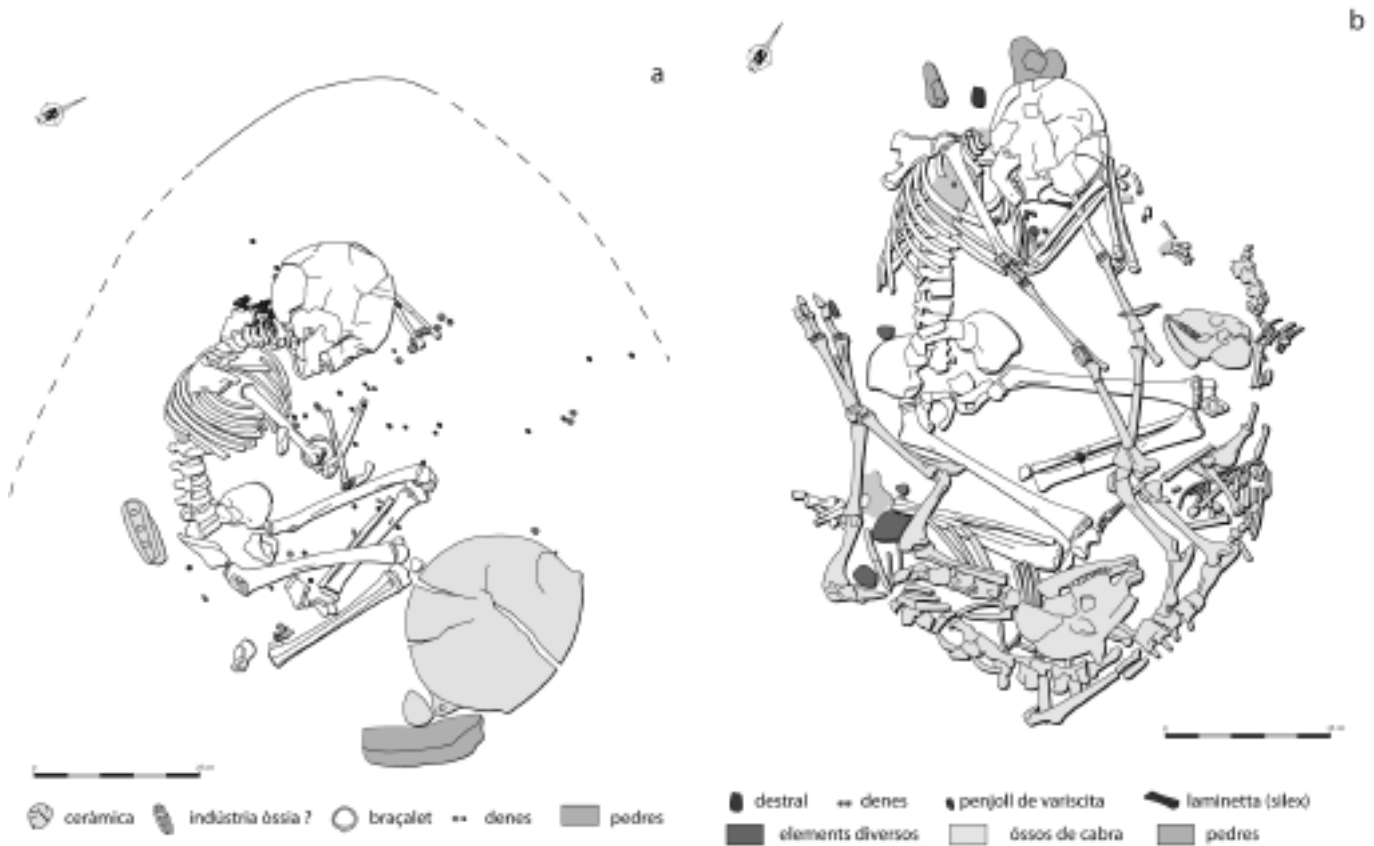
A la tomba s'hi disposa primerament el cadàver, del qual es decideix bàsicament la posició i l'orientació. L'absència d'ornament, llevat de quatre casos de collarets de denes, suggereix que els inhumats anaven despullats. Sense que sigui una regla absoluta és factible de pensar que l'embolcallament del cos anava sovint acompanyat del seu despullament.

L'aixovar associat a les sepultures està representat sobretot per ceràmica. Deu sepultures han aportat, de 12 vasos, un o dos gerros sencers, tot entenent per vas sencer una ceràmica de la qual es conserva el volum, o en la qual els fragments estan en connexió. Els gerros es troben contra o prop de la pelvis dels inhumats. En dues ocasions el gerro descansa sobre la seva vora, al costat de l'esquelet, i en quatre casos el vas ha estat dipositat sobre l'esquelet, en contacte amb la cintura dels membres inferiors. El dipòsit, en el moment de la inhumació, d'un gerro sobre la pelvis, en posició doblement inestable, no sembla gaire factible. Potser el vas, s'ha trobat en aquesta posició a causa de la disgregació d'un suport sobre el qual descansava inicialment? Els dos gerros tombats podrien ser testimonis d'una disposició similar.

A part de ceràmica, sobretot hi ha elements d'ornament associats a quatre individus immadurs (ent. 11, 15, 17 i 24; fig. 2 a i b), en els quals la variscita apareix dues vegades. Finalment, un d'aquests nens (ent. 17) es desmarca clarament de la resta, ja que, a part de tenir l'aixovar més ric de la necròpolis, està associat a dos cabrums, dipositats davant el seu tronc i més enllà dels seus peus.

Dues concentracions d'enterraments diferenciats densament implantats

La necròpolis està estructurada en dos nuclis que es troben uns 8 metres distants entre si (fig. 1). El grup sud comprèn quinze sepultures i el grup nord en té nou, pot-

Figura 2

Les dues sepultures més ben dotades d'aixovar: sepultura 11 i sepultura 17. L'enterrament d'ovicàprids confereix un aspecte singular a aquesta sepultura.

(Planimetria: R. Ferrer-MHCB. Digitalització: P. Chambon)

ser a causa d'una amplada màxima relacionada amb el límit de l'excavació i que es podria estendre més enllà, mentre que el grup sud sembla íntegrament inclòs en el perímetre excavat. En general, la necròpolis s'estén sobre un eix nord-sud (la desviació és de 10° en relació al nord, i en direcció a l'oest), tot i que la sepultura 17 s'aparta del nucli sud, que correspon a l'orientació mitjana de les sepultures. Malgrat l'elevada densitat no es distingeix cap regularitat o alineació en els enterraments.

Els dos grups de tombes comprenen adults de tots dos sexes i imadurs de totes les edats, i no es diferencien per la posició d'inhumació, ja que hi ha individus sobre el costat dret tant al nord com al sud, tal com passa també amb els individus disposats d'esquena.

Les tombes que mostren forts indicis d'embolcall construyedor són també presents a tots dos conjunts. Al si de cada grup, s'evidencia tanmateix una tendència a la reagrupació dels adults: al nord per als enterraments 2, 4 i 6, i al sud per als enterraments 14 (fig. 5), 18, 19, 20, i 23. En canvi, dones i homes no es distingeixen topogràficament. Quan la sepultura està conservada íntegrament, els adults estan acompanyats d'un o diversos vasos (excepte

l'enterrament 18), fet que sembla més facultatiu per als imadurs (fig. 7). En el grup sud, tres adults veïns disposen d'un gerro dipositat sobre la pelvis. Finalment, els tres individus trepanats no estan concentrats en un sol grup i, tanmateix, les tombes 18 i 19 són mitgeres.

En la necròpolis no hi ha cap enterrament diferenciat. La concentració de les sepultures, en la mesura que la podem percebre, no és de tipus concèntric. És impossible determinar si la disposició de les sepultures és uniforme. Les posicions dels inhumats mostren moltes variacions, però no es pot considerar que impliquin un estatut determinat per a cada individu; per exemple, es documenten tres casos de disposicions úniques, i els inhumats corresponents no es distingeixen en cap altre dels criteris esmentats.

Una altra evidència és la tomba 15 que està aïllada del conjunt, però les orientacions no són prou constants per

donar rellevància a aquest fet únic. L'aixovar és a la vegada rar i homogeni. Els ornaments diferencien quatre tombes de nens; però més original és la tomba 17 amb l'associació de dues cabres (fig. 2). Finalment, establir una jerarquia entre les tombes és un exercici perillós, si no impossible. Hi ha criteris segons els quals les tombes són massa homogènies perquè una en resulti favorita. N'hi ha d'altres, però, segons els quals són molt diferents i no se sap quina variació prioritzar.

La caserna de Sant Pau i les pràctiques funeràries del neolític antic evolucionat

Les pràctiques funeràries de la necròpolis de la caserna de Sant Pau s'integren dins el conjunt de les pràctiques documentades al món postcardial? Fora de la caserna de Sant Pau, les sepultures continuen sent ben poc nombroses. No hi ha cap veritable necròpolis, a part de la possible excepció de la zona del delta de l'Ebre, on persisteixen els problemes de datació (Esteve Gàlvez, 2000; Bosch, 2003).

Els paral·lels més propers són a l'hort d'en Grimau i al pujolet de Moja, al Penedès (Mestres, 1989; Mestres *et alii*, 1996). Les sepultures del primer jaciment presenten afinitats amb la caserna de Sant Pau. Tres tombes, en base a criteris d'aixovar i d'homogeneïtat formal, han estat atribuïdes al NAE, i cadascuna contenia una inhumació individual, disposada molt flexionada sobre el costat esquerre, i orientada en direcció nord-sud.

D'altra banda, dues sepultures mostraven una disposició complexa; ja que es presentaven a l'excavació amb una fossa circular, d'un diàmetre d'aproximadament 2 m, i amb una profunditat de 0,40 m sota el decapatge, plena de palets, al fons de la qual una fossa oval de dimensions més reduïdes contenia l'esquelet. Les informacions publicades continuen sense ser gaire precises; tanmateix, es pot deduir que la petita fossa posseïa originàriament una coberta, que aïllava el cadàver del rebliment superior.

Els enterraments de la caserna de Sant Pau difícilment es poden acostar a aquest model. La distància entre les tombes no es pot interpretar com una arquitectura de gran amplitud, ja que l'ús massiu de pedres n'està exclòs. Més enllà d'aquestes divergències, l'orientació nord-sud dels inhumats sembla prou rara en el neolític per posar-hi atenció, i la posició molt contreta de l'individu constitueix un altre tret comú.

Respecte de l'aixovar, aquest és poc habitual en tots dos casos, però la ceràmica, absent a les tombes de l'hort

d'en Grimau, juga un paper més important a la caserna de Sant Pau. L'única estructura del pujolet de Moja, que tot i haver permès de recuperar restes humanes no comparteix cap caràcter amb la caserna de Sant Pau, és una sitja reaprofitada que protegia dos esquelets complets i el crani d'un tercer individu.

Al delta de l'Ebre, les sepultures inventariades des dels primers treballs d'Esteve Gàlvez pertanyen tant a l'epicardial com al neolític antic evolucionat o al neolític mitjà (Bosch, 2003). Les sepultures atribuïdes a l'horitzó postcardial comprenen tombes amb cavitat lateral, però també cistes i fosses recobertes d'un túmul. Afirmar que una orientació o una posició d'inhumació són privilegiades en aquest horitzó excedeix les capacitats de la documentació; si bé els individus estan sovint en posició doblegada, en alguns casos amb el cap vers el nord.

En totes dues vessants dels Pirineus, les sepultures continuen sent poc habituals abans de l'horitzó Chassey. Trobar un parentiu entre la necròpolis de la caserna de Sant Pau i el grup de les sepultures de Tavertet (Osona) (Molist *et alii*, 2007), pot ser un exercici perillós, i una relació amb les cavitats sepulcral de les Grioterres (Vilanova de Sau, Osona; Castany, 1995) o la cauna de Belesta (Pyrénées-Orientals; Claustre *et alii*, 1993) sembla també impossible.

Per trobar tombes individuals agrupades, no monumentalitzades, cal anar fins al Llenguadoc, al jaciment de Crès (Béziers, Hérault; Loison *et alii*, 2003), associat a un material *chassey* antic. Les tombes són tanmateix molt diferents: es tracta de fosses amb cavitat lateral, el nord no juga cap paper en les orientacions i la ceràmica no forma part dels objectes associats als difunts.

Del neolític antic evolucionat als sepulcres de fossa

De cara a les nombroses sepultures atribuïdes al neolític mitjà, la necròpolis de la caserna de Sant Pau sembla quedar aïllada. Es pot concebre la caserna de Sant Pau com una mena d'antecedent directe de la bòbila Maudurell? Si aquesta hipòtesi es pot formular, només es pot considerar de forma general. Les sepultures cardials i epicardials continuen sent excepcionals, al tractar-se de tombes individuals, no megalítiques, agrupades en necròpolis.

Fora d'aquestes consideracions, i en base als aspectes ressenyats, les pràctiques són molt diferents. La tipologia de les sepultures del Vallès establerta per R. Pou i el M. Martí comprèn un ampli conjunt de fosses sepulcral (Martí *et*

alii, 1997), però les de la caserna de Sant Pau semblen menys geomètriques que les estructures més senzilles, i els tipus complexos en semblen exclosos. L'orientació de les sepultures, per als sepulcres de fossa, és cap a l'est o al nord-est. En els tipus 1 a 4 del Vallès, l'orientació varia del nord-est a l'est. El cas del tipus 5b és diferent, l'orientació de la tomba s'avé a la regla general, però el difunt està situat de forma perpendicular a l'eix general de la tomba amb el cap al sud.

L'individu descansa en posició doblegada en la majoria dels casos, però les excavacions recents han revelat que originàriament els genolls estaven sovint sobrealçats. Els inhumats associats al tipus 5 són una excepció; al camí de Can Grau (la Roca del Vallès) estan estesos i el cap es troba molt sovint redreçat, testimoni d'un suport. Amb fortes restriccions impreses a la columna vertebral i al coll, els individus de la caserna de Sant Pau se singularitzen clarament.

Encara que les sepultures de can Gambús (Sabadell) o de la bòbila Padró (Ripollet) no constitueixen la norma, l'aixovar comprèn, a més a més de la ceràmica, indústria lítica, indústria òssia, elements ornamentals i, a vegades, dipòsits de fauna (Muñoz, 1965; Ripoll, Llongueras, 1963). A la caserna de Sant Pau, sols la ceràmica acompanyen regularment els morts. Si els vasos poden aparèixer com un tret comú en les dues entitats, res no permet d'afirmar que l'estatus d'aquests objectes és idèntic en tots dos contextos (Chambon, Augereau, en premsa).

Els individus molt joves són, per ara, poc freqüents en els sepulcres de fossa. La importància numèrica dels immadurs i dels individus més joves és un element a distingir de la necròpolis barcelonina, i el tret més comparable és, sens dubte, l'agençament general de les sepultures. Tant al camí de Can Grau com a bòbila Madurell (Sant Quirze del Vallès), les necròpolis mostren una disposició en els nuclis densos que comprèn de deu a vint sepultures, fins i tot una mica més. A la bòbila Madurell, les excavacions recents il·lustren bé aquesta forma de parcel·lació de la necròpolis (Pou *et alii*, 1996).

Una necròpolis única

La caracterització de les pràctiques funeràries a la caserna de Sant Pau xoca amb la diversitat de les sepultures, que no permet reduir-les a un tipus únic d'enterrament, ni a una sola manera de dipositar-hi el difunt. L'homogeneïtat se situa més en una oposició als tipus coneguts en d'altres llocs, com els dispositius monumentals, en els

límits imposats a les variacions d'orientació, o en l'agençament coherent dels enterraments.

El sentit de la necròpolis no ens resulta transparent. Aquesta nova manera d'administrar als difunts no sembla gaire restrictiva, ja que l'accés és obert sense condició d'edat o sexe. Hi ha una condició de recursos o d'estatus social? L'aixovar no és freqüent, i la ceràmica, categoria més present, no té sens dubte tant un paper de distinció social com un lloc en el funeral. Cap individu no es distingeix prou com per atorgar-li un estatus superior.

Més de quinze anys després de la seva excavació, la necròpolis de la caserna de Sant Pau continua sent única en el seu gènere. La documentació funerària es redueix a uns pocs casos per a l'horitzó postcardial, i aquest jaciment mostra, ell sol, més de la meitat de les sepultures ben datades del període. A més a més, les comparacions són ràpidament limitades a la varietat de les manifestacions actualment inventariades. Finalment, si l'aparició de la necròpolis és un primer pas cap al neolític mitjà, és ben difícil de reconèixer en la caserna de Sant Pau la prefiguració dels sepulcres de fossa.